

I KRONIKA 2021 69

69
2021

KRONIKA

kronika.zzds.si/kronika

IZDAJA ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

<https://zzds.si>

Kronika 2021, letnik 69, številka 1

Odgovorni urednik/ Managing editor:

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica/ Technical editor:

mag. Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor/ Editorial board:

mag. Sonja Anžič-Kemper (Pforzheim, Nemčija), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana),
dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Katarina Keber (Ljubljana),
dr. Miha Kosi (Ljubljana), dr. Harald Krahwinkler (Celovec), Irena Lačen Benedičič (Jesenice),
dr. Tomaž Lazar (Ljubljana), dr. Hrvoje Petrić (Zagreb), dr. Vlasta Stavbar (Maribor),
dr. Imre Szilágyi (Budimpešta) in dr. Nadja Terčon (Piran)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena:

1. februarja 2021

Naslednja številka izide/ Next issue:

junij/ June 2021

Prevodi povzetkov/ Translations of Summaries:

Manca Gašperšič - angleščina (English)

Lektoriranje/ Language Editor:

Rok Janežič

UDK/ UDC:

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava/ Address of the editorial board:

Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU / Milko Kos Historical Institute at ZRC SAZU
Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

Letna naročnina/ Annual subscription:

za posameznike/ Individuals 25,00 EUR

za študente in upokojene/ Students and Pensioners 18,00 EUR

za ustanove/ Institutions 30,00 EUR

Izdajatelj/ Publisher:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun/ Bank Account:

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinancirajo/ Financially supported by:

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije/ Slovenian Research Agency
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa/ ZRC SAZU, Milko Kos Historical Institute

Računalniški prelom/ Typesetting:

Medit d.o.o.

Tisk/ Printed by:

Fotolito Dolenc d.o.o.

Naklada/ Print run:

320 izvodov/ copies

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo/ Kronika is indexed in:

Scopus; Historical Abstracts, ABC-CLIO; MLA International Bibliography; PubMed; ERIH Plus;
Bibliography of the History of Art.

Na naslovni strani/ Front cover: Heinrich Wettach: Deželni muzej za Kranjsko – Rudolfinum,
okoli 1900, akvarel/ Heinrich Wettach: Carniolan Provincial Museum – Rudolfinum, abt. 1900, watercolour
(NMS GK, inv. št. R-1692)

Na zadnji strani/ Back cover: Risba neuresničenega spomenika Ljubljanskemu kongresu leta 1821/
Drawing of the unrealized monument to the Ljubljana Congress 1821 (SI ZAL LJU 511, t. e. 24, fol. 172)

KAZALO

Razprave

Tanja Gomiršek:	Kmečka skupnost v luči družbeno-socialnih razlik: Šmartno in Imenje v drugi polovici 18. stoletja5
Jernej Kotar:	Ustanovitev Deželnega muzeja v Ljubljani25
Boris Golec:	K podobi Ljubljane po kongresu leta 1821. Stavbe in njihovi lastniki v franciscejskem katastru43
Matic Batič:	»Paradies am Isonzo«. Delovanje Heinricha Moritza Penna (1838–1918) v Gorici.....89
Marija Mojca Peternel:	Baron Markus Jabornegg: (ne)znan koroški obraz.....105
Damjan Hančič:	Vojaška bolnišnica v Kamniku in Mekinjah v času prve svetovne vojne115
Ivan Vogrič:	Anarhistični agitator Franc Vidmar.....131
Vinko Oblak:	Piranski konzorcij za pomorske prevoze Piran (1919–1950)137
Jelka Piškurić:	Ig od leta 1952 do ustanovitve Občine Ljubljana Vič-Rudnik.....155

Gradivo

Kongresni spomenik v Ljubljani (<i>Barbara Žabota</i>)181

Po razstavah

Čast in slava: odlikovanja, medalje, znaki in značke iz zbirk Pokrajinskega muzeja Celje (<i>Damir Žerič</i>).....183
--

In memoriam

In memoriam Slavica Pavlič 1929–2020 (<i>Branko Šuštar</i>)187
V spomin: prof. dr. Jože Žontar (1932–2020) (<i>Sonja Anžič-Kemper</i>)188

Ocene in poročila

Vinko Skitek: Popis arhivov župnij Dekanije Dravograd-Mežiška dolina (elektronska izdaja)	
Vinko Skitek: Guštanj in Kotlje skozi srednji in zgodnji novi vek (<i>Martin Bele</i>).....	191

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 355.721(497.451)"1914/1918"

Prejeto: 22. 10. 2020

Damjan Hančič

dr., znanstveni sodelavec, Študijski center za narodno spravo, Tivolska 42, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: damjan.hancic@scnr.si

Vojaška bolnišnica v Kamniku in Mekinjah v času prve svetovne vojne

IZVLEČEK

Pričujoči prispevek prikazuje delovanje vojaške sanitetne ustanove na območju Kamnika in Mekinje v času prve svetovne vojne. V Mekinjah so ranjence namestili v več stavbah v kraju, glavna bolnišnica pa je delovala v zgradbi tamkajšnjega uršulinskega samostana. Del ranjencev je bil nekaj časa nameščen tudi v štirih objektih v sosednjem Kamniku: v treh zgradbah v središču mesta ter dobro leto v prostorih začasno izpraznjene kamniške smodnišnice. Vojakom so se v času zdravljenja različnih poškodb in ran, ki so jih dobili na bojišču, pridružile različne nalezljive bolezni: t. i. malarija oziroma oslabelost, kolera, tifus in različne mrzlice. Na kamniškem območju so se med vojno zadrževale tudi številne vojaške enote, ki so odhajale na soško bojišče. Konec leta 1918 se je na tem območju pojavila še španska gripa, ki pa večjih smrtnih žrtev ni povzročila.

KLJUČNE BESEDE

vojaška bolnišnica, nalezljive bolezni, ranjenci, prva svetovna vojna, Mekinje, Kamnik

ABSTRACT

Military hospital in Kamnik and Mekinje during the First World War

The article presents the operations of the military hospital in Kamnik and Mekinje during the First World War. In Mekinje, the wounded were housed in several buildings and the main part of the hospital operated on the premises of the local Ursuline monastery. For a while, some of the wounded were also accommodated in four buildings in the nearby Kamnik, more specifically, in three buildings in the town centre and on the premises of the temporarily vacated Kamnik Gunpowder Factory for a little over a year. While undergoing treatment for various injuries and wounds sustained in the battlefield, the soldiers also contracted a number of contagious diseases, such as malaria or fatigue, cholera, typhus, and various fevers. During the war, the Kamnik area also housed many military units headed to the Isonzo Front. At the end of 1918, the area was further affected by the Spanish flu, which did not claim many lives.

KEY WORDS

military hospital, contagious diseases, wounded, First World War, Mekinje, Kamnik

Viri o delovanju vojaške bolnišnice v Kamniku in Mekinjah

V času prve svetovne vojne je v Mekinjah in Kamniku dve leti in pol delovala vojaška sanitetna ustanova – zaledna bolnišnica za zdravljenje vojakov s soškega bojišča, na tem območju pa so se zadrževale tudi avstro-ogrske in nemške vojaške enote, ki so odhajale na soško bojišče.

V pričujočem zapisu predstavljeni podatki temeljijo na zapisih mekinjske župnijske kronike z naslovom *Spominska knjiga fare Mekinjske 1893–1924*, ki jo je med prvo svetovno vojno pisal mekinjski župnik Franc Rihar¹ in jo danes hranijo v župnijskem uradu Mekinje, deloma tudi na kroniki uršulinskega samostana v Mekinjah. V prispevku so bili uporabljeni tudi že objavljeni podatki iz kamniške župnijske kronike iz časa prve svetovne vojne, ki jih je v »*Spomenici Mestne nadžupnije Kamnik*« zapisal tedanji kamniški župnik in dekan Ivan Lavrenčič,² v člankih pa sta jih do sedaj predstavili Slavica Navinšek in Zora Torkar. V zvezi s samo organizacijo vojaške sanitetno-bolnišnične službe so bili uporabljeni tudi izsledki nekaterih temeljnih študij s področja organizacije bolnišnic za ranjene vojake v zaledju soške fronte, od katerih je za območje tedanje dežele Kranjske in Ljubljane pomembna zlasti študija Mihe Šimca, ki je leta 2011 izšla v publikaciji *Patriae ac humanitati*; to publikacijo dopolnjuje študija Katarine Keber o nalezljivih boleznih (zlasti koleri) v času prve svetovne vojne. Poleg tega članek temelji na nekaterih posamičnih arhivskih virih iz Nadškofjanskega arhiva Ljubljana in Vojaškega arhiva na Dunaju. Glede pokopa umrlih ranjenih vojakov je bila uporabljena še študija Mihe Šimca o vojaških pokopališčih iz obdobja prve svetovne vojne v okolici Ruš, ki prikaže tudi širši okvir državne organizirane skrbi za pokop na fronti padlih avstro-ogrskih vojakov. Nekaj gradiva je bilo uporabljenega tudi iz različnih manj poglobljenih in bolj poljudno predstavljenih, vendar krajevno obarvanih publikacij in katalogov k razstavam, ki so v zadnjih dvajsetih letih izšli na temo prve svetovne vojne in oskrbe ranjenih vojakov v zaledju fronte.

Umestitev obravnavane bolnišnice v širši sistem državne mreže vojaških bolnišnic

Večina slovenskega ozemlja je v okviru avstro-ogrske vojaško-teritorialne organizacije spadala pod

3. graški korpus.³ Habsburške oborožene sile so imele že pred začetkom vojne znotraj svojega vojaškega sistema organizirano medicinsko službo, ki pa se je v prvih mesecih vojne pokazala kot nezadostna in okorela, zato so jo med vojno posodabljali in izboljševali. Tako sta se v štirih letih bojevanja organizacija in izvajanje medicinske pomoči nenehno spreminjala.⁴

Vsako vojaško teritorialno poveljstvo je imelo po reformi avstro-ogrskega vojaškega zdravstvenega sistema v šestdesetih letih 19. stoletja v mirnodobnem ali vojnem času za sanitetnega poveljnika enega generalštabnega ali višjega štabnega zdravnika.⁵ Podobno kot teritorialna poveljstva in korpusi so imele svojega šefa zdravnika tudi pehotne divizije, ki so v tistem času postale osnovna celica vojaške oskrbe na bojiščih. Funkcijo poveljujočega zdravnika je v diviziji imel zdravnik s činom štabnega zdravnika, v samih vojaških enotah pa so delovali asistenčni zdravniki, višji zdravniki in polkovni zdravniki.⁶ Leta 1870 so v avstro-ogrski vojski na novo oblikovali sanitetne enote, ki so jih vodili (pod)častniki brez zdravniške izobrazbe. Najnižja stopnja čina je bil sanitetni vojak; te so izurili tako, da so bili primerni za opravljanje sanitetne službe na bojiščih ali da so jih uporabili kot strežnike v različnih sanitetnih ustanovah.⁷ K sanitetnim enotam so spadali tudi sanitetni podčastniki, ki so bili večinoma študenti medicine; poleg njih je sanitetno enoto sestavljalo sanitetno moštvo, nosači ranjencev in nosači obvez.⁸ Pomembno mesto pri delovanju vojaških sanitetnih enot so imeli še vojaški farmacevti, ki so sprva opravljali službo le v vojaških skladiščih ali vojaških bolnišnicah; zdravila so jim dobavljali deloma iz vojaških, deloma civilnih lekarn. Leta 1917 so vojaške lekarnarje preimenovali v »*uradnike, odgovorne za zdravila*«.⁹ Poleg zdravnikov in sanitete so na bojiščih delovali vojaški kurati različnih veroizpovedi,¹⁰ ki so skrbeli za duhovno tolažbo ranjenih in umirajočih vojakov na fronti ter za opravljanje pokopov.

Vsak avstro-ogrski vojak je na fronti nosil s seboj paket prve pomoči z najnujnejšim sanitetnim mate-

³ Avstro-Ogrska je bila vojaško razdeljena na 16 korpusnih območij. Večina slovenskega narodnega ozemlja je spadala pod 3. korpus s sedežem v Gradcu. Naborniki so v vojsko vstopali po ozemeljskem načelu, to je pomenilo, da so služili skupaj v domačem polku. V sklopu 3. korpusa je bilo leta 1914 mobiliziranih okoli 100.000 mož, od tega okrog 30.000 Slovencev (gl. Torkar, Prva svetovna vojna, str. 73). Ker je ustroj organizacije avstrijskih vojaških enot oziroma njihovih nabornih okrajev temeljil na deželnem načelu, je krajevni izvor enot, ki so izvajale sanitetno službo, lažje opredeliti.

⁴ Kofol, Skrb za ranjene in bolne (<http://www.tol-muzej.si/clovek&vojna/si/09>) (20. 11. 2020)).

⁵ Šimac in Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 21.

⁶ Prav tam, str. 22.

⁷ Prav tam, str. 22, 23.

⁸ Prav tam, str. 23.

⁹ Prav tam, str. 24.

¹⁰ Prav tam, str. 38, 39.

¹ Franc Rihar (1858–1919), duhovnik in nabožni pisatelj. Po končani gimnaziji (1879) je odslužil vojaško leto in študiral bogoslovje v Ljubljani (1883). Bil je kaplan v Škofji Loki, Ljubljani (Trnovo), Podbrezju in Železnikih ter župnik v Mekinjah (od 1893). Bil je avtor treh nabožnih brošuric. Gl. *Slovenski biografski leksikon*.

² Ivan Lavrenčič (1857–1930), slovenski katoliški duhovnik, večletni župnik in dekan v Kamniku, sicer pa zgodovinar in politik, med drugim poslanec v kranjskem deželnem zboru.

rialom in povoji. Manjše rane poškodovancev so obvezali soborci ali najbližji sanitejci, kadar pa so bile rane hujše, so jih posebni nosači ranjencev poskušali spraviti do postaje prve pomoči ob bojišču in nato do obvezovališča v zaledju. Tu so jih prevezali, postavili prvo diagnozo in z raznimi sanitetnimi vozili (vozovi, avtomobili, vlaki) prepeljali do vojaških bolnišnic v zaledju. Ko so ranjeni vojaki v bolnišnicah neposredno ob frontni črti za silo okrevali, so jih premestili v bolnišnice v notranjost države, da so naredili prostor za nove ranjence s fronte.¹¹ Medicinskega in drugega pomožnega osebja je zaradi velikega števila ranjenih nenehno primanjkovalo,¹² zato so se zdravstveno-negovalnemu osebju največkrat pridružile posamezne kvalificirane bolničarke iz nekaterih ženskih samostanskih redov (usmiljenke, uršulinke ...), pogosto so pomagale tudi prostovoljke Rdečega križa.

Glede na namembnost so se bolnišnice na ožjem vojnem območju delile v glavnem na: poljske in mobilne rezervne bolnišnice, mobilne postaje za obolele vojake, bolniške hiše za maroderje in epidemijske bolnišnice.¹³ Poleg garnizijskih, deželnih in rezervnih bolnišnic, ki so sprejemale ranjence že od začetka vojne, so po odprtju soške fronte začeli na ožjem vojnem območju urejati še številne prostore za nove sanitetne ustanove in namestitve ranjencev ter obolelih.¹⁴ Za te namene so uporabili opustele ali prav v ta namen izpraznjene javne stavbe, šole in tovarniške objekte. Večje število tovrstnih bolnišnic je bilo v Ljubljani, kjer so denimo leta 1916 razpolagali z 9.076 posteljami za ranjene in bolne vojake, 229 od teh je bilo namenjenih bolnikom z infekcijskimi boleznimi.¹⁵

Ranjenim vojakom so poleg ran, pridobljenih na bojišču, velik problem zagotovo pomenile infekcije. Antibiotikov še ni bilo, zaradi česar je lahko tudi najbolj preprosta rana prerasla v kaj hujšega. Mraz, odsotnost primerne zavetja, pomanjkanje osebne higijene in stranišč ter slaba hrana, ki so jo vojaki pojedli kar sredi umazanije, so bili samo nekateri vzroki, ki so pripomogli k širjenju klic, bakterij in virusov. Bolnike z nalezljivimi boleznimi so zdravili ločeno od ostalih, da jih ti ne bi okužili. Med najpogostejšimi in najnevarnejšimi nalezljivimi boleznimi so bili tifus (legar), kolera, griža, koze in spolno prenosljive bolezni, ki so se občasno zanesle med civilno prebivalstvo.¹⁶ Vojaške oblasti so skušale širjenje nalezljivih bolezni omejiti tudi z razkuževanjem obleke z vročim zrakom, tuširanjem vojakov z vročo vodo, milom in ščetko ter britjem. K obvezni uporabi lizola

za razkuževanje so pozivale tudi občine in okrajna glavarstva.¹⁷

Sanitetne ustanove v Mekinjah in Kamniku

V Mekinjah so ranjence namestili na naslednjih lokacijah: v krajevnem Društvenem domu in občasno tudi v lesenih barakah na »Cajnarjevem travniku« tik pod njim, Katrežu (tu so imeli bolnišnično kuhinjo), podružnični osnovni šoli Mekinje na Jeranovem (zaradi tega je pouk dalj časa potekal v spodnjih prostorih župnišča), mežnariji, dotedanjem Prašnikarjevem zdravilišču *kurhausu*¹⁸ ter občasno v nekdanji Prašnikarjevi cementarni in opekarni.¹⁹ Glavnina bolnišnice je delovala v zgradbi mekinjskega samostana,²⁰ in sicer od 1. septembra 1915 do božiča 1917.²¹ V Kamniku so bili ranjenci nameščeni večinoma v prostorih v zgornještajski Trofaiach preseljene smodnišnice (od poletja 1915 do sredine novembra 1916),²² deloma pa tudi v prostorih kam-

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Med domačini je še danes uveljavljeno nemško poimenovanje tega zdravilišča »Kurhaus«, kar pomeni zdravilišče, zato v članku uporabljamo ta izraz. Sredi sedemdesetih let 19. stoletja je zdravilišče ustanovil investitor železniške proge Ljubljana–Kamnik, podjetnik Alojzij Prašnikar (1821–1899), ki je imel v Mekinjah več vil z obsežnimi vrtno-parkovnimi površinami. V zdravilišču so zdravili po Kneippovi metodi, tj. izmenjavanje tople in mrzle vode. Med gosti so bili številni premožnejši iz celotne Avstro-Ogrske, Evrope in celo Amerike. Zdravilišču je prva svetovna vojna zadala tako hud udarec, da si po njej ni nikoli več opomoglo (Janša Zorn, Prispevek k zgodovini turizma, str. 111–119).

¹⁹ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 166, 173.

²⁰ Samostan je med letoma 1300 in 1782 pripadal redu klaris, potem je bil podržavljen in leta 1830 prodan baronu Alojzu Apfaltrerju (1776–1855) s Križa. V začetku 20. stoletja so samostan od Apfaltrerjevih dedičev kupile ljubljanske uršulinke, ki so imele v samostanu zasebno osnovno šolo ter kasneje še srednjo (meščansko) deklški šolo (gl. AUM, Šolski arhiv osnovne in meščanske šole; Hančič, Uršulinski samostan v Mekinjah, str. 93–114).

²¹ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 51, naknadni zapis po spominih uršulinke M. Dolores Bergant iz 1. aprila 1941.

²² Gre za območje okoli 50 hektarjev ob reki Kamniški Bistrici, ki je navzven zaprto z betonskim zidom. Nekoč je sodilo med strateško najpomembnejše obrate Avstro-Ogrske in kasneje Kraljevine SHS oziroma Jugoslavije. Proizvodnja smodnika se je v Kamniku pričela okoli leta 1850; sprva so proizvodili le smodnik za topove in lov, kasneje pa so začeli izdelovati tudi rudarski smodnik. Med prvo svetovno vojno, ko so za dobro leto (julij, avgust 1915–november 1916) proizvodnjo smodnika zaradi nevarnosti pred letalskimi bombardiranjimi preselili v Trofaiach na Zgornjem Štajerskem, je v smodnišnici ostalo le nekaj čuvajev, upravno poslopje na Mačjem hribu (Katzenberg) pa so preuredili v bolnišnico. Smodnišnica je po osamosvojitvi Slovenije zašla v težave, leta 2008 je podjetje odšlo v likvidacijo. Danes na tem območju deluje improvizirana obrtna cona, kjer razni podjetniki opravljajo svoje dejavnosti (Kamniška smodnišnica, ujeta v objektiv (https://falajfl.si/kraji-turizem-potovanje/kamniska-smodnišnica-ujeta-v-objektiv/ (23. 11. 2020)). Več o razvoju kamniške smodnišnice gl. Rifel et al., *Na sodu smodnika*.

¹¹ Prav tam, str. 41.

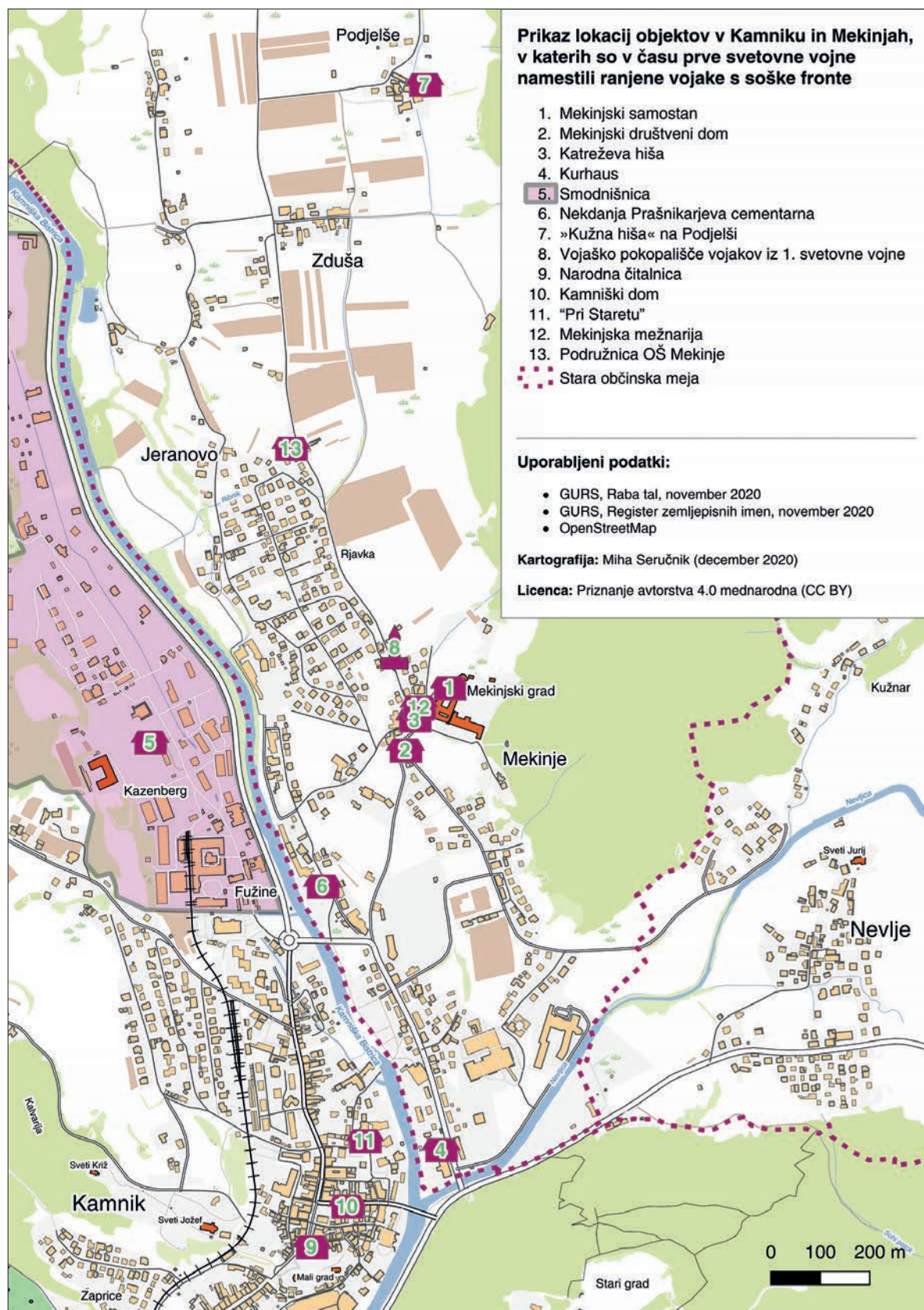
¹² Kofol, Skrb za ranjene in bolne (<http://www.tol-muzej.si/clovek&vojna/si/09> (20. 11. 2020)).

¹³ Šimac in Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 41.

¹⁴ Prav tam, str. 157.

¹⁵ Prav tam, str. 41.

¹⁶ Šega, *Iz ognjenega pekla*, str. 38.

Lokacije najpomembnejših stavb v Kamniku in Mekinjah, v katerih so bili nastanjeni ranjeni vojaki s soškega bojišča; slika prikazuje stanje sredi leta 1916 (risal: Miha Seručnik).

niške narodne čitalnice,²³ Kamniškega doma²⁴ in Staretove hiše.²⁵

Omenjene stavbe so bile namenjene bolnišnici iz povsem praktičnih razlogov: bodisi zaradi prostornosti (samostan, smodnišnica) bodisi izpraznjenosti (*kurhaus*), ne pa zaradi morebitne navezanosti na zdravstveno oziroma zdraviliško dejavnost. Glede na organizacijsko razdelitev vojaških bolnišnic je bolnišnica, ki je bila nastanjena v mekinjskem samostanu, na podlagi virov veljala za »poljsko bolnišnico« (k. u. k. *Feldspital* 3/8),²⁶ v *kurhausu* je bila nastanjena »mobilna rezervna bolnišnica« (k. u. k. *mobiles Reservespital* 3/9), v bližnjem Kamniku pa je bil eden od objektov »bolniška hiša za maroderje«²⁷ (k. u. k. *Feldmarodenhaus* 2/16).²⁸ V mekinjski kroniki najdemo podatek, da so vsakega umrlega vojaka secirali v tamkajšnji mrtvašnici.²⁹

Mekinje in Kamnik v vojnih razmerah in vpliv bolnišnično-sanitetnih ustanov na to območje

Poleti 1914 je izbruhnila prva svetovna vojna, ki so jo prebivalci obravnavanega območja razen mobilizacije mlajših moških sokrajanov³⁰ začeli bolj konkretno čutiti šele z odprtjem bojišča ob reki Soči. Sredi leta 1915 so namreč tako v Kamniku kot Mekinjah nastanili ranjene avstro-ogrske vojake s soške fronte, čeprav se vojaštvo in begunci z vzhodnega bojišča na tem območju pojavijo že jeseni 1914.

Prvič je več vojaštva na kamniško območje prišlo že jeseni 1914. Vojaška komisija je namreč kamniško okolico določila za bivališče rekrutov 97. pešpolka, ki je izhajal iz Trsta in okolice. Skupno je iz tega polka v kamniško okolico 24. oktobra 1914 prišlo okoli 150 vojakov, 6. novembra pa še 1.000.³¹ V Mekinjah so bili nastanjeni v Društvenem domu, mežnariji, mekinjski šoli, Katrežovi hiši in *kurhausu*. Urili so se v streljanju ter hodili v bližnji zaselek Oševke kopat

jarko in streljat.³² Konec decembra 1914 je med vojaštvom in krajani v Mekinjah razsajala t. i. »vročinska bolezen«. V bližnjem naselju Brezje nad Kamnikom je bila zaradi nje več mesecev zaprta neka domačija. Bolezen je v hišo zanesel domači sin, ki se je družil z vojaki. Pojavila se je tudi v nekaterih drugih hišah.³³

V začetku oktobra 1914 je v Mekinje zaradi bojev med avstro-ogrsko in rusko vojsko pribežalo okoli 40 redovnic iz Galicije, iz okolice Lvova,³⁴ ki so se za mesec dni nastanile v graščini na Zduši;³⁵ sredi novembra so že odšle na Dolenjsko, ker jih niso hoteli nastaniti v graščini na kamniških Zapricah.³⁶ V Kamnik pa je že 17. septembra 1914 iz Galicije pribežalo okoli 360 beguncev (bili so poljske in ukrajinsko-rusinske nacionalnosti), med njimi tudi »župan mesta Przemysł³⁷ skupaj z železno občinsko blagajno«. Begunce so za eno leto razsели tudi v sosednje občine (Šmarca, Domžale, Komenda, Vodice, Zalog); po vnovičnem zavzetju Lvova z okolico s strani centralnih sil pa so se begunci čez leto dni začeli spet vračati na svoje domove.³⁹

Približno dva meseca po odprtju soškega bojišča, 29. junija 1915, je vojaška komisija za bolnišnične potrebe prevzela določene objekte v Mekinjah za ranjene avstro-ogrske vojake s soške fronte. Ocenjevali so, da je bilo v njih prostora za nastanitev okrog 400 ranjencev,⁴⁰ skupno pa naj bi v Kamnik in Mekinje v tistem času (julij 1915) s soške fronte prepeljali okoli 800 ranjencev, za katere je na kamniškem območju skrbelo deset zdravnikov in dva kurata.⁴¹ Najprej je v Mekinjah od 29. junija 1915 do 13. julija 1916 bivalo zdravniško-sanitetno osebje s Češkega. Bolničarjev (sanitejcev) in pratežev (trenarjev)⁴² je bilo okrog 120; nastanjeni so bili po zasebnih hišah v kraju. Sanitejci in zdravniki so bili v tem obdobju večinoma Čehi, nosači pa Hrvati, Madžari in Slovaki. Konjev za transport ranjencev naj bi bilo okrog 150.⁴³ V samostanu je imela bolnišnica na voljo 160 postelj, ki

²³ V tistem času sedež kamniških liberalcev. Danes je stavba Kavarne Veronika last Prvega delavskega pevskega društva Solidarnost Kamnik.

²⁴ V tistem času sedež kamniškega katoliškega tabora. Danes prednji del stavbe ne obstaja več, saj je bil v začetku petdesetih let 20. stoletja po Plečnikovih načrtih preurejen in delno podrt. Na tem mestu stoji stavba, znana pod imenom »Delikatesa«.

²⁵ Takrat opuščeni prostori Staretove mestne pivovarne in kaseje mestne kisarne, danes na tem mestu stoji OŠ 27. julija, kjer se šolajo otroci s posebnimi potrebami.

²⁶ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 166. Šlo je za 3. poljsko bolnišnico VIII. korpusa.

²⁷ Maroder – vojak na bolniški.

²⁸ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 166.

²⁹ Prav tam, str. 182.

³⁰ Od 8. do 14. decembra so bili v kamniškem okraju vpoklicani za vse moške letnikov 1878–1890, vendar so jih kot primerne za vojsko potrdili le tretjino; ob enem naslednjih naborov, ko so po spomladanskem izbruhu vojne z Italijo v začetku junija v kamniškem okraju vpoklicali letnike od 1872 do 1878, pa je bilo primernih za bojevanje dve petini vpoklicanih (gl. Torkar, *Prva svetovna vojna*, str. 73).

³¹ Prav tam.

³² ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 168.

³³ Prav tam.

³⁴ Lviv (pol. Lwow, nem. Lemberg), mesto na zahodu Ukrajine.

³⁵ Zduša, zaselek 1 km severno od Mekinj, stavba graščine je danes že skoraj povsem podrt.

³⁶ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 164; prim. tudi Navinšek, Ivan Lavrenčič in njegov čas, str. 40.

³⁷ Mesto Przemysł (danes leži na skrajnem jugovzhodu Poljske, nedaleč od meje z Ukrajino) je med prvo svetovno vojno postalo znano po bitki pri svoji trdnjavi, ki jo je tvoril fortifikacijski sistem dvanajstih trdnjav okoli mesta Przemysł, ki jih je v obdobju od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne zgradila Avstro-Ogrska. Med prvo svetovno vojno je bila trdnjava prizorišče ene večjih bitk leta 1915. Potem ko so jo zasedle ruske sile, so jo sredi leta 1915 zavzele enote nemške kopenske vojske.

³⁸ Navinšek, Ivan Lavrenčič in njegov čas, str. 40.

³⁹ Torkar, *Prva svetovna vojna*, str. 73.

⁴⁰ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 166.

⁴¹ Torkar, *Prva svetovna vojna*, str. 73.

⁴² Pomožno spremljevalno-transportno osebje, imenovano »trenarji« oziroma slovensko »prateži«.

⁴³ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 166.

Poveljniški in zdravniški kader v mekinjskem samostanu pozimi 1915/16. Na zadnji strani fotografije je zapis: »Sveti večer 1915 v Mekinjah; kurat Bronec, štabni zdravnik dr. Röschel, višji zdravnik dr. Pubal, oddelčni zdravnik Luc, zobni tehnik Ernst« (original hrani uršulinski samostan v Ljubljani, reprodukcija Zgodovinski arhiv Ljubljana).

so bile ves čas polno zasedene, le občasno se je zgodilo, da jih je bilo kak dan nekaj prostih. Bolnišnično osebje so bili večinoma Čehi, Slovencev naj bi bilo le okoli osem.⁴⁴ Po kasnejših spominih ene od mekinjskih uršulink se je »češko osebje ves čas lepo vedlo in so bili v najboljšem odnošaju s samostanom, tudi za postrežbo so imeli najrajši sestre uršulinke, dočim so sestre Rdečega križa odklanjali ...«.⁴⁵ Kljub namestitvi bolnišnice v samostan so uršulinke imele ves čas redni pouk v svoji šoli, pa tudi samostanske gojenke so lahko nemoteno stanovale v samostanu, pri čemer pa je »bilo vse tako strogo ločeno, da ni prišlo do nekakih nerednosti.«⁴⁶ Čehi, »čeprav mnogi med njimi neverni, so uršulinke visoko spoštovali, ker so pač našli nego in postrežbo, kot bi jo ne našli v nobenem svetnem bolniškem zavodu.«⁴⁷ Bolnišnica je bila tako dobro oskrbljena z živili, »da jih je lahko mnogo odstopila samostanski družini, ki je znala koristno uporabiti tudi stvari,

ki so jih hoteli vojaki zakopati, kakor npr. loj, želodec, itd...«.⁴⁸ Celo revnejši prebivalci Mekinj so imeli od vojaške bolnišnice koristi, saj so sprva dobivali hrano iz bolniške kuhinje (kavo, juho, meso); ker pa so to ugodnost začeli zlorabljati, so jim prenehali kuhati.⁴⁹ Nekatere uršulinke so se tudi neposredno vključile v pomoč in strežbo ne samo osebju, ampak tudi ranjencem, zaradi česar so bile odlikovane. Tako je bila skupaj z nekaterimi uršulinkami iz treh takrat delujočih uršulinskih samostanov na Kranjskem oktobra 1916 s »srebrno častno svetinjo Rdečega križa z vojno dekoracijo« odlikovana predstojnica mekinjskega samostana M. Kristina Pezdirc, medtem ko je mekinjska uršulinka M. Elekta Schlegl kot bolniška strežnica dobila »bronasto častno svetinjo Rdečega križa z vojno dekoracijo.«⁵⁰

V češkem obdobju je bil načelnik bolnišnice štabni zdravnik Friedrich Röschel, vojaški bolnišnični kurat pa Franc Bronec,⁵¹ ki pa naj ne bi stanoval v mekinjskem samostanu tako kot drugo osebje, pač pa

⁴⁴ Prav tam, str. 51, naknadni zapis v župnijski kroniki po spominih uršulinke M. Dolores Bergant iz 1. aprila 1941.

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam. Takrat sta v samostanu delovali zasebna osnovna in srednja dekliška šola, ki sta po podatkih uršulinske samostanske kronike v času delovanja vojaške bolnišnice med prvo svetovno vojno pouk močno skrčili in ga razdelili v dve izmeni (AUM, Šolski arhiv osnovne in meščanske šole; Hančič, Uršulinski samostan v Mekinjah, str. 93–114).

⁴⁷ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 151.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Prav tam, str. 166.

⁵⁰ *Slovenec*, 28. 10. 1916, št. 248, str. 7, »Odlikovane uršulinke«.

⁵¹ Prihajal je iz okolice Cheba (nem. Eger) v čeških Sudetih, blizu meje z Nemčijo; septembra 1916 je bil kot vojaški kurat rezervne bolnišnice odlikovan s častnim znakom Rdečega križa.

v Kamniku.⁵² 28. maja 1916 ga je zamenjal nov vojni kurat dr. Ludovik Matouša, dotlej grajski kaplan v znamenitem renesančnem gradu v mestu Březnice na Češkem.⁵³ Zdravnika sta bila dr. Franc Pubal (črnovojniški⁵⁴ zdravnik iz Jankova na Češkem) in Jaroslav Lutz (praktični zdravnik v Melniku na Češkem); bolnišnični lekarnar je bil Karol Novak (magister farmacije iz Prage), oskrbnik oziroma »gospodar bolnice« pa Karol Suhomel.⁵⁵

Ranjeni vojaki so se po zapisih v kroniki v Mekinjah menjavali (prihajali v bolnišnico in odhajali iz nje) vsakega 1., 10. in 20. v mesecu.⁵⁶ O tem, kako natančno je bil videti vsakdanjik dela zdravniško-sanitetnega osebja s prispelimi ranjenci v Mekinjah, ni ohranjenega nobenega zapisa, lahko pa ga ponazorimo z ohranjenimi opisi iz podobnih bolnišnic. Po sprejemu v bolnišnico so zdravniki ranjencem oskrbeli strelne rane ter odstranili delce krogel in granat, ob hujših poškodbah in omrzlinah pa so jim amputirali poškodovane ude. Pri delu so jim pomagale bolniške strežnice in strežniki z razpoložljivimi medicinskimi aparati, med katere je sodil tudi rentgen.⁵⁷ Največ ran so povzročili šrapneli, drobci granat in min ter kamenje, ki je ob obstreljevanju v hribovitem svetu in na kraških tleh letelo na vse strani. Strelnih ran je bilo manj, a niso bile nič manj nevarne. Najhujše so bile poškodbe glave, prsnega koša in trebuha, ki so dajale le malo upanja na ozdravitev.⁵⁸

Več znanega je o družabnih dogodkih ter vključevanju ranjencev in sanitejcev v krajevno življenje. Vojaki so se vsako nedeljo ob 9. uri udeleževali svoje maše, zlasti slovesno je bilo ob praznikih. Zdravnik dr. Franc Pubal je celo orgljal med vojaškimi mašami, vendar so orgljanje zaradi spora z župnikom kmalu opustili, ker je ta ugotavljal, da so »vojaki preveč samolastno rabili cerkvene orgle« in jih pokvarili, pa tudi zvoniti jim je bilo kmalu prepovedano, »ker so zvonili s tako silo, da so skoraj stolp poškodovali«.⁵⁹

Zelo slovesno je bilo 28. septembra 1915, za praznik sv. Venceslava (Vaclava), zavetnika Češke. Takrat je v mekinjski župnijski cerkvi maševal »superior iz Ljubljane ob asistenci treh vojaških kuratov in doma-

čega župnika«. Sledilo je »veliko slavje in gostija vseh Čehov«.⁶⁰

Na predvečer rojstnega dne cesarja Franca Jožefa, 17. avgusta 1915, so ranjene vojake v društvenem domu in šoli pogostile mekinjske »Marijine hčere«; prinesle so jim kruh, pecivo, kompot, cigarete in razglednice.⁶¹ Tudi za božič tega leta so ranjence obdarovale s 25 merniki jabolk, tremi merniki orehov in nekaj surovega masla.⁶² Do božiča so vojaki v župnijski cerkvi ob torkih in petkih opravljali latinske lavretanske litanije z blagoslovom, kar pa so po božiču opustili.⁶³ Na sam božični večer leta 1915 so na samostanskem dvorišču postavili 24 božičnih drevesc, vojni kurat je daroval polnočnico, vojaki pa so peli češke božične pesmi.⁶⁴ Prav tako so se vojaki, več kot sto mož, 22. aprila 1916 udeležili tradicionalne velikonočne procesije in jo zelo popestrili, tako da je župnik zapisal: »Bil je to slikovit prizor ... Na čelu procesije je šel križ, nato oddelek vojakov, za njim duhovščina s sv. Rešnjim telesom, za njo sedem častnikov, potem ženske in na koncu ponovno oddelek vojaštva. Ob Rešnjem Telesu je delalo špalir dvanajst mož-saržev,⁶⁵ s potegnjenimi sabljami.«⁶⁶

Bolnišnica v Mekinjah pa ni ostala izolirana od ostalega, z vojno in vojnimi ukrepi povezanega dogajanja; tako najdemo podatek, da so 7. januarja 1916 v Ljubljani na osnovi sodbe izrednega sodišča, v virih imenovanega »preki sod«, ustretili enega prateža (kočijaža) iz tukajšnje bolnišnice, in sicer okoli 40 let starega Čeha, »ker je govoril razburljivo o vojski«; prijavila pa naj bi ga dva vojaka slovenske narodnosti.⁶⁸

Sicer pa naj bi se po podatkih župnijske kronike v tem obdobju v vseh za ranjence namenjenih objektih v Mekinjah zdravilo po 200 do 300 ranjencev,⁶⁹ od tega jih je od sredine leta 1915 do sredine leta 1916 v objektih bolnišnice umrlo le pet.⁷⁰ Konec marca 1916 se je med vojaštvom v Kamniku začela širiti škrlatinka, vendar med krajanje ni zašla,⁷¹ so pa imeli kljub temu za šest tednov preventivno zaprto osnovno šolo.⁷²

⁵² ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 151.

⁵³ Prav tam, str. 172.

⁵⁴ Manj pomemben del oboroženih sil Avstro-Ogrske je bila »črna vojska« ali »Landsturm«. V mirnem obdobju je bila sestavljena iz obveznikov med 32. in 42. letom, v vojnem času pa se je starostna meja dvignila do 50. leta. Posebnost črne vojske je bila, da so jo v vojnem času sestavljali tudi mlajši vojaki, ki niso bili primerni za bojišče, medtem ko so bili starejši in za boj primerni vojaki premeščeni k domobranskim polkom. Črnovojniške enote so služile v zaledju, stražile so skladišča, ujetniška taborišča in podobno. Ker pa je imela avstro-ogrska vojska že leta 1914 velike izgube, so črnovojniki začeli odhajati tudi na bojišča prve svetovne vojne.

⁵⁵ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 166.

⁵⁶ Prav tam.

⁵⁷ Šimac in Keber, *Patriae ac humanitati*, str. 87, 101.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 166.

⁶⁰ Prav tam, str. 167.

⁶¹ Prav tam, str. 166.

⁶² Prav tam, str. 169.

⁶³ Prav tam, str. 166.

⁶⁴ Hančič, Uršulinski samostan v Mekinjah, str. 98.

⁶⁵ Sarž – vojak s činom.

⁶⁶ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 171.

⁶⁷ Marca 1915 je pričelo delovati vojaško sodišče, ki je smelo soditi tudi civilnim prebivalcem. Civilistom so na naglem sodišču (»preki sod«) sodili zaradi veleizdaje, žaljenja cesarjevega imena, protiaustrijskih izjav in za vsa »gotova hudodelstva«, kot so umor, uboj, rop ... V Ljubljani je sojenje prevzelo c. kr. domobransko sodišče 5. armadnega etapnega poveljstva, ki je imelo prostore na Poljanski cesti 13 (Pešak Mikec, Krvava justica, str. 23).

⁶⁸ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 169.

⁶⁹ Prav tam.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam, str. 170.

⁷² Prav tam, str. 169.

Okrevajoči ranjeni vojaki v atriju mekinjskega samostana v času prve svetovne vojne (original hrani uršulinski samostan v Ljubljani, reprodukcija Zgodovinski arhiv Ljubljana).

Češko bolniško osebje se je 13. julija 1916 preselilo v Brežice,⁷³ še prej pa se je konec junija del bolnišnice iz samostana in mežnarije preselil v Prašnikarjevo cementno ter opekarsko tovarno v spodnjem delu Mekinj, tik ob reki Kamniški Bistrici.⁷⁴ Ob odhodu Čehov je mekinjski župnik v kroniki potegnil bilanco »češkega obdobja« v Mekinjah. Njegove ugotovitve se v veliki meri skladajo s prej omenjenimi ugotovitvami ene od mekinjskih uršulink, da je »bolnica v materialnem oziru prinesla precej denarja v kraj, saj je za izdatke v enem letu porabila čez milijon kronk«;⁷⁵ v času bivanja so odkupili in porabili 150 glav goveje živine, njihovi »trenarji« pa so s konji obdelovali polja in njive ne samo v kraju, ampak tudi v okolici, vse do Tuhinjske doline.⁷⁶ Po drugi strani pa je »v moralnem oziru bolniško osebje škodovalo prebivalcem, predvsem ženskemu spolu«, pri čemer je župnik izpostavil preveč liberalen odnos Čehov in drugih vojakov do spolnosti in kontracepcije, saj so se nekateri vojaki zapletli v ljubezenske odnose z domačinkami.⁷⁷ Tako je župnik ugotavljal, da »so se celo nekatere zakonske žene preveč

bratile z vojaki, pa tudi več deklet se ni dobro držalo».⁷⁸ Tudi v okolici ni bilo dosti boljše, ker so »kamniške frajle hodile lovit oficirje in vojake«, zato je, »ko je bolnica odhajala, teklo precej ženskih solz«.⁷⁹ Župnik je menil, da je pri Čehih še močno čutiti husitski vpliv (ker na primer niso opravili velikonočne spovedi) in da so češki vojaki na domačine gledali kot na preveč zveste katoliški veri; domačine naj bi zbadali z besedami: »Čemu hodite v cerkev? Kaj imate od tega? Re-veži ste, mi ne hodimo v cerkev, pa smo bogati.«⁸⁰ Edina »častna izjema« naj bi bila glavni štabni zdravnik in njegova soproga; ta dva sta rada prišla v cerkev, tudi k šmarnicam. Samih ranjenih vojakov je bilo v cerkvi veliko, a kot je ugotavljal župnik, »na pobožnega Čeha ne naletiš zlepa«.⁸¹

Po odhodu Čehov je julija 1916 prišla v Mekinje rezervna vojaška bolnišnica (*k. u. k. Reservespital I.*) iz spodnjeavstrijskega Kremsa. Zdravniki so bili večinoma Judje, med njimi tudi štabni zdravnik, sanitetci pa Avstrijci nemške narodnosti. Njihov vojaški kurat je bil Franz Hanzl.⁸² V Mekinje in Kamnik naj bi po podatkih župnijske kronike tedaj prišlo skupaj okoli 1.500 bolnih vojakov; večinoma so boleli za

⁷³ Prav tam, str. 172.

⁷⁴ Prav tam, str. 173.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Prav tam. Na padanje morale med vojaki, ki so bivali v zaledju ter zato pomenili »grožnjo npravnosti in zakonski zvestobi«, so v tistem času opozarjali tudi duhovniki po drugih župnijah v zaledju soške fronte (gl. Šimac, Oris vpliva, str. 129–133).

⁷⁸ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinske*, str. 173.

⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ Prav tam, str. 174.

⁸¹ Prav tam.

⁸² Prav tam.

»malarijo«. ⁸³ V mekinjskem Društvenem domu naj bi jih bilo nastanjenih 68, v mekinjskem samostanu 150, ostalih približno 1.270 pa večinoma v bližnji smodnišnici v Kamniku. ⁸⁴ Kronika tudi poroča, da so 27. avgusta 1916 enega vojaka, ki je bolehal za kolero, nastanili v posebni »hiši za nalezljive bolezni« na Podjelsi, manjšem zaselku severno od Mekinj; v hiši je bilo nameščenih osem postelj, ki sta jih vsaka po štiri priskrbeli mekinjska in kamniška občina. ⁸⁵ Omenjene podatke iz župnijske kronike potrjuje popis vseh rezervnih vojaških bolnišnic, ki so spadale v območje pristojnosti vojaškega poveljstva v Gradcu (*k. u. k. Militärkommando Graz*), in datira iz srede avgusta 1916, prikazuje pa stanje konec aprila tega leta. Iz njega je razvidna nastanitev ranjenih vojakov po posameznih lokacijah na območju Kamnika in Mekinj. Takrat je bilo na območju občin Kamnik in Mekinje nastanjenih skupaj 1.394 ranjenih vojakov, od tega brez infekcij 1.357 ranjencev nabornikov ⁸⁶ in 12 ranjencev gažistov ter 25 ranjencev z infekcijami. ⁸⁷ Od teh je bilo v prostorih »direkcije« oziroma upravne stavbe kamniške smodnišnice nastanjenih skupaj 289 ranjencev, v mekinjskem samostanu 171 (od tega 159 ranjencev nabornikov in 12 ranjencev gažistov), v mekinjskem društvenem domu 68, pri Staretu v Kamniku 76, v *kurhausu* 74, v Kamniškem domu 30, v kamniški čitalnici 30 ter 631 ranjencev v stavbi št. 7 v kamniški smodnišnici. ⁸⁸ Vojakov z infekcijami pa so imeli »v karanteni« v posebni stavbi št. 69 v kamniški smodnišnici nastanjenih 17, v Mekinjah (točneje, v »kužni hiši« na Podjelsah) pa še 8, torej skupaj 25. ⁸⁹

Župnijska kronika oktobra 1916 poroča, da so v enotah mekinjske bolnišnice povečini bolniki z malarijo oziroma da so mrzlični. Hrana je bila zaradi pomanjkanja slaba, saj so jedli v glavnem nezabeljeno repo in krompir. ⁹⁰ Ranjenci so prihajali tako z »laške fronte« ⁹¹ kot z »albanskega bojišča«. ⁹² Prav tako

je sredi oktobra na to območje prišla večja skupina beguncev iz okolice soškega bojišča (iz Št. Andraža, Prvačine in Renč). ⁹³

20. novembra 1916 so morali ranjeni vojaki zapustiti kamniško smodnišnico, ker so v teh prostorih ponovno vzpostavili proizvodnjo smodnika, ki so jo prekinili avgusta 1915, ko so obrate začasno preselili v zgornještajerski Trofaiach v bližini Leobna. ⁹⁴ Zato so takrat ranjence v celoti premestili bodisi v že za to namenjene dotedanje objekte bodisi po večjih zasebnih kmečkih hišah, in sicer v *kurhaus*, vilo Neptun, vilo Luise, Prašnikarjevo vilo, Ranzingerjevo vilo, Prašnikarjevo cementno tovarno, Špornovo hišo, mežnarijo, Plevelovo hišo, pri Katrežu, v samostan, podružnično šolo in graščino na Zduši. ⁹⁵ Del sanitetnega osebja in vojakov pa je kljub izselitvi ranjencev iz smodnišnice očitno vendarle ostal v njej, ker aprila 1917 mekinjski župnik piše o nekem dogodku, ki se je zgodil na velikonočno nedeljo, ko naj bi v smodniški tovarni vojaki orali njivo, v Mekinjah pa vozili gnojnico. Župnik je v kroniki za ta dogodek okrivil »judovskega častnika, ki je to ukazal«, in dodal, da »so se vojaki jezili, kleli vojnega škofa, kurata. Ljudje so se zgražali. Judje pa so veliko soboto praznovali, zato so bile vojaške kanclije zaprte.« ⁹⁶

10. februarja 1917 so vse vojake, ki so bolehal za malarijo, prepeljali na Reko (Rijeko), da so naredili prostor drugim ranjencem. ⁹⁷ Marca 1917 je en vojak umrl za »albansko mrzlico«, veliko vojakov pa je bilo »zaradi mrzle zime in podhranjenosti prehlajenih in so hiral«. ⁹⁸ V bolnišnico so začeli prihajati tudi vojaki, ki so bolehal za jetiko (tuberkulozo), in drugi ranjenci. ⁹⁹

Sicer pa je začetek leta 1917 kamniško okolico tako kot takrat mnoge kraje po Avstro-Ogrski zaznamoval še en žalosten in za več desetletij nepozaben dogodek: snemanje zvonov z zvonika, da so jih v livarni pretopili za vojne potrebe (topove). Mekinjske zvonove (tako veliki kot mali zvon) so z zvonika sneli 24. januarja 1917 dopoldne. ¹⁰⁰ Ob tem je iz zapisov mogoče zaslediti, da je v začetku leta 1917 nastopilo hudo pomanjkanje živil, zato je vojska tudi po hišah iskala živila. ¹⁰¹ Vojaki so tudi po zalednih bolnišnicah začeli stradati; v Mekinjah so celo od hiše do hiše prosjačili za kruh in druga živila; so pa tudi kradli,

⁸³ Danes pod tem izrazom razumemo tropsko bolezen, ki nastane zaradi pika okuženih komarjev, včasih pa je to bila oslabelost z vročino in drgetanjem.

⁸⁴ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 174.

⁸⁵ Prav tam, str. 167.

⁸⁶ Vojaško osebje v avstro-ogrski vojski je bilo razdeljeno na nabornike (navadno moštvo oziroma navadni vojaki), ki so prejeli dnevnice, in gažiste, ki so prejeli letno plačo. Gažisti so bili praviloma profesionalni častniki in vojni uradniki, torej nosilci višjih vojaških činov.

⁸⁷ ÖSTA/KA, MK Graz, No.134272/16.

⁸⁸ Prav tam. Prim. ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 172 in 177.

⁸⁹ Prav tam.

⁹⁰ Prav tam, str. 175.

⁹¹ Gre za »Italijansko bojišče«, nastalo spomladi 1915 ob vstopu Italije na strani antantnih sil v vojno s sosedo Avstro-Ogrsko, ki je pripadala centralnim silam. Segalo je od meje s Švico preko južnotirolskih Dolomitov, Krnskih in Julijskih Alp do Soče in Jadranskega morja.

⁹² Balkansko bojišče, znano tudi kot balkanska fronta. Bojišče se je odprlo 28. julija 1914 s pričetkom prve svetovne vojne ter z napadom Avstro-Ogrske na Srbijo, po vstopu Bolgarije v vojno na strani centralnih sil in z njenim napadom na Srbijo pa se je konec leta 1915 težišče spopadov preneslo v Albanijo,

preko katere se je srbska vojska umikala na grški otok Krk, kjer so jo oskrbele antantne sile.

⁹³ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 175.

⁹⁴ Prav tam, str. 167.

⁹⁵ Prav tam, str. 177.

⁹⁶ Prav tam, str. 180.

⁹⁷ Prav tam, str. 179.

⁹⁸ Prav tam. O mrzli zimi januarja in februarja je poročal tudi homški župnik Anton Mrkun: »V drugi polovici januarja 1917 in v prvi polovici februarja je nastal zelo hud mrz. Snega je bilo za eno ped« (Mrkun, *Homec*, str. 89).

⁹⁹ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 179.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 178.

¹⁰¹ Prav tam.

*Vojaki v času prve svetovne vojne pred »Plevelovo« gostilno v Mekinjah
(fotografija last družine Ogrinec iz Mekinj).*

tako so pri tedanjem mekinjskem županu Gamsu (po domače Špornu) ukradli 40 klobas.¹⁰²

Aprila 1917 je v Godič prišlo okrog 200 vojakov nemške in poljske narodnosti; s seboj so pripeljali 120 konj, s katerimi naj bi zelo grdo ravnali. V Nevlje so v tistem času prišli vojaki iz Bosne in Dalmacije.¹⁰³ Sredi maja 1917 je bilo v Godiču nastanjenih okrog 400 vojakov 10. c. kr. pešpolka, povečini Nemcev in Poljakov, medtem ko naj bi bili v Nevljah in Stranjah nastanjeni Bošnjaki.¹⁰⁴

Od junija do konca avgusta 1917 je bilo v kamniški okolici nastanjenih okoli 20.000 vojakov, večinoma iz Ogrske (med njimi tudi Bošnjaki in »Slovani«), ki pa domačinom niso ostali v lepem spominu.¹⁰⁵ Zaradi čedalje številčnejšega vojaštva so aprila 1917 v vili pod zapriško graščino nastanili Vojaški dom,¹⁰⁶

ki mu je 22. aprila 1917 kamniški dekan daroval 500 raznih knjig z namenom, »da bi vojaki brali dobre knjige«.¹⁰⁷

Kar se obolelih ranjenih vojakov tiče, so 15. maja 1917 zvečer v bolnišnico v mekinjskem samostanu pripeljali dvajset bolnikov iz Komende, med katerimi jih je bilo po ugotovitvah zdravniške komisije kar štirinajst s tifusom. V noči s 16. na 17. maj 1917 so pripeljali še dodatnih sedem tifusnih bolnikov. Izvor bolezni naj bi bil v Homcu, kamor naj bi tifus zanesli ogrski vojaki.¹⁰⁸ V samostanu so te bolnike popolnoma izolirali, tako da nihče ni smel stopiti v ta oddelek.¹⁰⁹

Tudi sicer je spomladi 1917 s soške fronte na zdravljenje prihajalo čedalje več ranjencev: tako je 4. maja 1917 v Mekinje prišlo 350 ranjencev, čez tri tedne, 21. in 22. maja, pa še okoli 800.¹¹⁰ Prišli naj bi z železniške postaje, večinoma peš ali na vozovih, nastanili pa so jih v lesenih barakah, ker v zidanih objektih ni bilo več prostora. Stanje je oteževalo še

¹⁰² Prav tam, str. 179.

¹⁰³ Prav tam, str. 180.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 181.

¹⁰⁵ Torkar, *Prva svetovna vojna*, str. 76. Prim. tudi ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 180.

¹⁰⁶ Časopisni tednik *Tedenske slike* je že 23. februarja 1916 med drugim poročal o ustanovljenih vojaških domovih pri nemški armadi (Deutsches Soldatenheim), v katerih naj bi vojakom ponujali »pošteno zabavo ter po zmernih cenah jedila in brezalkoholno pijačo«. Tu so uvedli knjižnice in družbene sobe ter prirejali domoljubna predavanja. /.../ V prvi vrsti naj bi tako kakor pri nemških zaveznikih tudi tu skrbeli za duhovno in telesno svežino vojakov, v državnem pomenu naj bi pomagali preprečevati slabo razpoloženje, ki bi se po vojni lahko pokazalo kot sovražnost proti državi. V zvezi s socialnim in etičnim namenom teh domov so med drugim navedli, da bi tako predvsem tistim starejšim vojakom, ki imajo družine in

že dolgo niso bili na dopustu, pomagali, da bi lažje prenašali ločenost od njih. Omenili so še zdravstveni in verski namen teh domov (gl. Šimac, *Vojaški duhovniki*, str. 194).

¹⁰⁷ Navinšek, Ivan Lavrenčič in njegov čas, str. 41.

¹⁰⁸ O tem dogodku najdemo zapis tudi pri tedanjem homškem župniku: »Dne 15. maja 1917 je obolelo 14 vojakov na Homcu. Poslali so jih v bolnišnico v Mekinje. Zdravniki so konstatirali, da je pegasti legar. Odredili so, da se mora Homec popolnoma izolirati. /.../«. Gl. Mrkun, *Homec*, str. 89. Mrkun je še zapisal, da je pri tem padla senca suma, da v resnici »vojaki švindlajo«.

¹⁰⁹ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 181.

¹¹⁰ Prav tam, str. 182.

dejstvo, da so bili tudi vojaški strežniki takrat vpoklicani na fronto, zato so ranjencem večinoma stregle ženske, med njimi tri domačinke.¹¹¹ V Kamniku so takrat bivali štirje vojaški kurati: dva katoliška (Čeh in Madžar), en pravoslavni (Romun) in en protestantski pastor.¹¹² Konec avgusta je v bolnišnico prišlo še okoli 600 ranjencev, v začetku septembra pa v kroniki poleg navedbe, da se »strelji topov 11. soške bitke še vedno slišijo«, zasledimo podatek, da v Mekinjah gradijo dve dodatni leseni baraki za namestitev ranjencev, ker morajo šolsko poslopje izprazniti zaradi začetka pouka.¹¹³

Nemške enote v Kamniku in Mekinjah leta 1917

Še več vojakov kot spomladi 1917 je v kamniško okolico prišlo jeseni tega leta. Ker je bila avstro-ogrška armada že izčrpana, so bile leta 1917 na soškem bojišču čedalje bolj navzoče vojaške enote njene zaveznice cesarske Nemčije, kar je bilo mogoče opaziti tudi v zaledju fronte. 18. septembra 1917 se je v Kamniku, pred prihodom neposredno na soško bojišče, nastanilo poveljstvo 51. nemškega armadnega zbora na čelu s württemberskim poveljnikom, generalom Albertom von Berrerm.¹¹⁴ Zasedlo je dvorišni del župnišča. Poveljnik naj bi bil navdušen nad visokim standardom bivanja v tem objektu.¹¹⁵ Nato so v teh prostorih potekali zgodovinski dogodki v zvezi s pripravami na znamenito 12. soško bitko oziroma s »čudežem pri Kobaridu«. V konferenčni sobi kamniškega župnišča je imel 30. septembra 1917 general Berrer »zgodovinsko vojno konferenco s svojim štabom«¹¹⁶ in z divizijskim generalom Ottom von Bellowom,¹¹⁷ Weddlom in generalporočnikom von Hofackerjem. Čez teden dni je konferenco vodil že nadvojvoda Evgen Avstrijski,¹¹⁸ ki ga je spremljal general Teodor Konopicky.¹¹⁹

Nemške čete treh divizij so se že septembra 1917 nastanile v Mengšu, Trzinu, Jaršah, Komendi in Podgorju, še več nemškega vojaštva 51. nemškega

armadnega zbora pa je v Kamnik in okolico začelo prihajati v prvi polovici oktobra in po bližnjih hribih organiziralo vojaške vaje kot pripravo na boje na soški fronti.¹²⁰ Ob tem kamniška in komendska župnijska kronika poročata, da imajo nemški vojaki dovolj hrane in opreme ter da je odnos med častniki in navadnimi vojaki bolj domač kot v avstro-ogrski vojski.¹²¹ Mekinjska župnijska kronika pa že 4. oktobra poroča, da so morali prostore bolnišnice v Mekinjah čim bolj izprazniti, da bi pripravili prostor za ranjence prihajajoče 12. soške bitke.¹²²

Po nekajtedenskem bivanju v Kamniku je poveljstvo 51. armadnega zbora 15. oktobra 1917 odšlo na položaje ob soški fronti,¹²³ točneje, v Cerknju, kjer je na črti Tolmin–Bovec zavzelo vojaške postojanke za ofenzivo proti italijanski armadi.¹²⁴ Če čez teden dni je združeni avstro-ogrski in nemški armadi uspel preboj čez italijanske položaje pri Kobaridu in prodor do reke Piave v furlanski nižini.¹²⁵

Po preboju soške fronte na reko Piavo konec oktobra 1917 se je 1. decembra tega leta vojaška bolnišnica umaknila iz Mekinj v Kamnika.¹²⁶ Kljub preselitvi pa so bolnišnične zaloge hrane in drugih dobrin očitno še eno leto ostale v kraju, saj v začetku novembra 1918 v kroniki zasledimo zapis, da je novoustanovljeni krajevni odbor »narodnega veča«¹²⁷ vzel bolnici skoraj vse zaloge živil, moke, konzerv in obleke kar je bilo večinoma spravljeno v mekinjskem društvenem domu.¹²⁸

Vojaško pokopališče v Mekinjah

Za potrebe pokopa umrlih ranjencev je bilo leta 1915 na pobudo štabnega zdravnika dr. Röschla v Mekinjah ustanovljeno posebno vojaško pokopališče.¹²⁹ Njegova lokacija je bila na istem mestu, kjer so že okoli 100 let prej, v času francosko-avstrijskih vojn in Ilirskih provinc, pokopavali vojake različnih narodnosti. Največja smrtnost naj bi bila po poročanju župnijske kronike leta 1800, ko je zlasti med Francozi, ki so bivali v mekinjskem samostanu, razsajala »huda bolezen«, zaradi katere je v župniji umrlo 80

¹¹¹ Prav tam.

¹¹² Prav tam.

¹¹³ Prav tam, str. 184.

¹¹⁴ Albert von Berrer (1857–1917), poveljnik na soškem bojišču, kjer je 28. oktobra 1917 pri preboju soške fronte in ofenzivi proti reki Piavi v okolici Vidma tudi padel.

¹¹⁵ Navinšek, Ivan Lavrenčič in njegov čas, str. 41; prim. Torkar, Prva svetovna vojna, str. 76.

¹¹⁶ Navinšek, Ivan Lavrenčič in njegov čas, str. 41.

¹¹⁷ Otto von Below (1857–1944), prusko-nemški general, poveljnik v bitkah pri Gambinnenu in Tannenbergu leta 1914 ter v drugi bitki pri Mazurskih jezerih februarja 1915.

¹¹⁸ Nadvojvoda Evgen Avstrijski (1863–1954), avstrijski nadvojvoda ter princ Ogrske in Češke, sicer vojak in politik. Po odhodu Oskarja Potioreka z mesta poveljnika avstro-ogrške vojske na Balkanu je postal njegov naslednik. Na tem položaju je ostal do maja 1915, ko je Kraljevina Italija vstopila v vojno in je postal poveljnik novoustanovljenega poveljstva jugozahodne fronte.

¹¹⁹ Teodor Konopicky (1870–1949), avstrijski general in feldmaršal, šef generalštaba jugozahodne fronte leta 1917.

¹²⁰ Torkar, Prva svetovna vojna, str. 77.

¹²¹ Prav tam.

¹²² ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 184.

¹²³ Navinšek, Ivan Lavrenčič in njegov čas, str. 41.

¹²⁴ Torkar, Prva svetovna vojna, str. 77.

¹²⁵ Simić, *Po sledeh Soške fronte*, str. 207–211.

¹²⁶ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 181.

¹²⁷ Narodni svet Slovencev, Hrvatov in Srbov (Narodno vijeće SHS) je bil najvišje politično predstavništvo jugoslovanskih narodov v avstro-ogrski monarhiji, ki je bilo ustanovljeno 6. oktobra 1918 s sedežem v Zagrebu. Od razglasitve države SHS 29. oktobra 1918 do združitve s Kraljevino Srbijo 1. decembra 1918 v novonastalo Kraljevino SHS je imel funkcijo vlade, imel pa je še pokrajinske in krajevne odbore, ki so delovali na terenu.

¹²⁸ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 188.

¹²⁹ Prav tam, str. 173.

Vojaško pokopališče v Mekinjah, na katerem je pokopanih 109 vojakov, danes (foto: Damjan Hančič).

ljudi, povečini Francozov.¹³⁰ O tem priča tudi zapis v časopisju: »Poleti 1915 so se v Kamniku in Mekinjah naselile tri vojaške bolnišnice. Ker je bilo pričakovati, da bo umrlo precejšnje število bolnih vojakov, pokopališče na Žalah in v Mekinjah bi pa tega prirastka na mrličih ne moglo prevzeti, so vojaške oblasti sklenile za vse v Kamniku in Mekinjah umrle vojake prirediti posebno vojaško pokopališče. Vojaške oblasti so se odločile za parcelo, ki je last baronice Hipolite Lichtenberg – imenovano 'Turnč' – ob cesti iz Mekinj proti Zduši. Ta prostor je zgodovinsko zanimiv. Tu je bilo že pred več kot sto leti – za časa francoskih prekucij – vojaško pokopališče. Blagoslovil ga je 20. oktobra 1796 tedanji kamniški dekan Gašper Branka. Več kot sto Francozov ter vojakov iz Galicije, Češke, Slavonije, Sedmograške počiva v tem mirnem kotu. Takrat je bila v Mekinjah tudi vojaška bolnišnica za ujete Francoze ter bolne vojake. Vojaki so mrli večinoma za grižo, – hitro drug za drugim. Da je bilo na tem kraju nekdanj vojaško pokopališče, je skoraj popolnoma izginilo iz ljudskega spomina, da si je tega le dobrih sto let. Le križ ob poti še priča o tem. Sedaj se je v naših tudi burnih časih obnovilo to pokopališče. Prostor, približno za 120 grobov so ogradili vojaki. Baronica Lichtenberg je prepustila prostor v ta namen pod pogojem, da se smejo tukaj pokopavati le vojaški mrlič. Naročila je tudi na svoje stroške lep spomenik obelisk, ki pa še ni došel. Pokopališki križ so pa že postavili. Lani in letos so

tu izkopali ležišče že 14 vojakom iz daljnih krajev.«¹³¹

Pokopališče, na katerem je pokopanih 109 avstro-ogrskih vojakov in leži ob medkrajevni cesti Kamnik–Godič, je ohranjeno še danes, na pokopane vojake pa spominjata spominska tabla iz marmorja in betonski križ. Prvi vojak (njegovo ime v mekinjski župnijski kroniki ni navedeno) je bil na tem pokopališču pokopan 25. avgusta 1915,¹³² torej že nekaj mesecev pred uradno vzpostavitev ustrezne in enotne zakonodaje s področja pokopavanja padlih vojakov. Del umrlih vojakov (tiste, ki so umrli v objektih v Kamniku) so pokopavali tudi na kamniških Žalah, saj je že leta 1915 takratni kamniški dekan Ivan Lavrenčič okrajno glavarstvo zaprosil, da bi smel razširiti pokopališče na Žalah.¹³³ Kot je razvidno iz mekinjske kronike, pa tu niso pokopavali samo vojakov, ki so umrli v prostorih bolnišnice, ampak tudi druge vojake, ki so umrli med bivanjem oziroma urjenjem v kamniški okolici.

Ustanovitev posebnega vojaškega pokopališča v Mekinjah sodi v kontekst širše državne skrbi za pokop padlih ali kako drugače umrlih vojakov. Kmalu po izbruhu vojne so namreč po navodilih državnih oblasti vojaška poveljstva dobila dodatno zadolžitev – pri njih so vzpostavili »nadzorništva vojnih gro-

¹³⁰ Prav tam, str. 48.

¹³¹ Domoljub, 31. 8. 1916, št. 35, str. 466, »Zgodovinsko zanimivo vojaško pokopališče«. Prim. ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 167.

¹³² Hančič, Mekinje v času in prostoru, str. 15.

¹³³ Navinšek, Ivan Lavrenčič in njegov čas, str. 40.

bov»; v teh funkcijah so sodelovali fotografi, gradbinci, kiparji in zemljemerci.¹³⁴ Decembra 1915 je bil pri 9. oddelku vojnega ministrstva na Dunaju vzpostavljen poseben oddelek, ki je imel na skrbi vojaške grobove (*Kriegsgräberabteilung*). Dva tedna pozneje je vojni minister Aleksander baron Krobatin (1849–1933) vzpostavil še centralni urad za pokopališke katastre.¹³⁵ Vsako vojaško poveljstvo je vzpostavilo tudi vojaške pokopališke inšpekcije. Te so praviloma vodili štabni častniki ali stotniki, pri večjih pokopališčih pa jim je bil dodeljen še en stotnik ali nižji častnik. Skrb za vse, ki so padli na fronti ali v neposrednem zaledju fronte, je bila zaupana armadnemu poveljstvu. Tudi tu so vzpostavili nadzorne inšpekcije vojaških grobov. Glavni namen teh oddelkov je bil vzpostaviti vojaška pokopališča, tja premestiti posamezne padle, ki so bili pokopani, kjer je nanoslo, poskrbeti za zaščito (ograjati pokopališče) in voditi ustrezno evidenco. Zato so vzpostavljali pokopališke grobne katastre, v katerih so morali navesti točno lokacijo pokopanih, ime, številko groba, čas pokopa itd. Vojaška poveljstva so morala kopije katastrov občasno pošiljati na pristojni oddelek vojnega ministrstva.¹³⁶ Pri urejanju vojaških pokopaliških katastrov se je vojaška oblast obračala tudi na krajevno duhovščino. Ljubljanski škof Anton Bonaventura Jeglič je tako v *Škofijskem listu* objavil sporočilo deželne vlade za Kranjsko in duhovnike pozval, naj ji pomagajo. So pa na slovenskih tleh vsaj v večjih krajih skušali tudi takrat in še pozneje poskrbeti za urejenost vojaških grobov.¹³⁷

Leta 1920 so se škofijski ordinariati o umrlih vojaki z območja carske Rusije in Čehoslovaške obrnili na župnije. Župniki so sestavljali sezname in jih posredovali predstojnikom. V naslednjih mesecih in letih so oblasti cerkveno oblast še večkrat prosile, naj jim sporoči podatke o pokopanih vojaki različnih narodnosti po župnijah. Tako so denimo leta 1921 prosile za podatke o umrlih državljanih Nemčije, Avstrije, Bolgarije in Ogrske.¹³⁸ Na podlagi te prošnje je takratni mekinjski župnik Viktor Čadež naredil popis na mekinjskem vojaškem pokopališču pokopanih vojakov, ki so izvirali iz območja Ogrske. Seznam vsebuje 17 vojakov.¹³⁹

Sicer pa se tudi v župnijski kroniki izredno redko omenjajo pokopi posameznih vojakov na vojaškem pokopališču. Tako ob odhodu čeških vojakov julija 1916 izvemo zgolj podatek, da je v češkem obdobju umrlo le pet vojakov,¹⁴⁰ brez navedbe njihovih imen in priimkov. Ta podatek se deloma ujema s prej omenjenim popisom umrlih ogrskih vojakov, saj je v njem

mogoče zaslediti, da je do sredine leta 1916 umrlo šest vojakov, od tega trije brez znanega podatka, iz katerega kraja prihajajo.¹⁴¹ Sklepamo pa lahko, da je večina na pokopališču pokopanih vojakov (torej okoli 100) umrla v obdobju od sredine julija 1916 do začetka decembra 1917, torej v slabem letu in pol, kar pomeni, da so imeli v tem obdobju na mekinjskem vojaškem pokopališču povprečno šest pokopov vojakov na mesec. Če si ogledamo v župnijski kroniki omenjene pokope, ugotovimo, da je bil 19. februarja 1917 »pokopan na vojaškem pokopališču Oger, ki ga je pokopal razkolni kurat iz Ljubljane«, ¹⁴² 7. marca 1917 sta »na parah« ležala dva vojaka: častnik Josip Udovč, Slovenec – Goričan, star 20 let, umrl za »albansko mrzlico«, ¹⁴³ in vojak Romun; po poročanju kronike je bil »častnik pokopan z vojaško častjo, pogreba pa se je udeležilo veliko vojakov in ljudstva«. ¹⁴⁴ 6. aprila 1917 so prinesli na pokopališče pokopat mrtvega vojaka iz Vodice nad Kamnikom, ki ga je »spremljalo 50 mož, ki so mu ustrelili salvo v slovo«. ¹⁴⁵ 1. avgusta 1917 je bil pokopan vojak, ki se je ustrelil v Šmarci. ¹⁴⁶ V kroniki najdemo še podatek, da so do avgusta 1917 na mekinjskem vojaškem pokopališču pokopali 37 tujih vojakov.¹⁴⁷

Sâmo vojaško pokopališče je bilo štiri leta po koncu vojne očitno v dokaj slabem stanju, o čemer je konec leta 1922 pisal časnik *Slovenec*. Iz njegovega opisa lahko ugotovimo, kako je bilo videti »originalno« pokopališče, saj danes razen betonskega križa in table iz marmorja s spominskim napisom ni nič ohranjenega: »... Blizu Kamnika – v Mekinjah – leži popolnoma zanemarjeno pokopališče, ki kaže naravnost nečloveški vandalizem. Križi iz brezovega lesa so po večini polomljeni ter pometani po tleh. Napisne tablice leže po vseh kotih, ograja je podrta in polomljena, istotako vrata, da hodijo po grobovih ne samo otroci, temveč imajo dostop tudi razne živali ... Le na enem grobu je opaziti svečico. V pogledu na vojaško pokopališče v

¹⁴¹ NŠAL, ŠAL V, fasc. 311, »Popis v Mekinjah pokopanih ogrskih vojakov z dne 5. 2. 1921«.

¹⁴² ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 179.

¹⁴³ O njegovi smrti poroča tudi časnik *Slovenec*, 8. 3. 1917, št. 55, str. 5, »V vojaški bolnišnici v Kamniku: »V vojaški bolnišnici v Kamniku je umrl 4. t. m. na malariji, poročnik v rez. Josip Udovč. Maturiral je l. 1914. na goriški realni in odšel k vojakom oktobra t. l. Bojeval se je na severovzhodu, bil ranjen in odlikovan s srebrno hrabrostno svetinjo. Lanskega leta je bil premeščen na jugovzhodno bojišče, kjer je postal poročnik. Novembra je prišel, že bolehen, na dopust. Huda malarija je pretrgala sedaj vrlemu mladeniču v 20. letu starosti nit življenja. Njegov brat Bogumil pa je padel dne 4. junija 1916 v Bukovini, star komaj 18 let. Po dovršenem 6. gimn. razredu je bil vpoklican kot enoletni prostovoljec in je dosegel v kratkem času čin četovodje. Oba brata sta bila vedno odlična dijaka, priljubljena vsakomur, kdor ju je poznal, ponos in up družini. Težko prizadeti oče Josip Udovč, orožni mojster v p., biva sedaj s svojo družino v Novem mestu ...«.

¹⁴⁴ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 179.

¹⁴⁵ Prav tam, str. 180.

¹⁴⁶ Prav tam, str. 183.

¹⁴⁷ Prav tam.

¹³⁴ Šimac, Ti vsem šepeteš, str. 73.

¹³⁵ Prav tam.

¹³⁶ Prav tam, str. 75.

¹³⁷ Prav tam, str. 74.

¹³⁸ Prav tam, str. 82.

¹³⁹ NŠAL, ŠAL V, fasc. 311, »Popis v Mekinjah pokopanih ogrskih vojakov z dne 5. 2. 1921«.

¹⁴⁰ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 173.

Mekinjah mora človeku res orositi oko – pokopališče bo kmalu travnik – grmovje ...«. ¹⁴⁸ Očitno je ta članek le vzpodbudil pristojne, da so vojaško pokopališče uredili, in to ne samo »zasilno«, ampak očitno tako kvaliteto, da je za razliko od mnogih drugih podobnih pokopališč v Sloveniji dobro vidno in lepo urejeno še danes.

Španska gripa v Mekinjah

Slabo leto po odhodu vojaške bolnišnice so območje zajele španska gripa in nekatere druge nalezljive bolezni. ¹⁴⁹ Pojav teh bolezni ni neposredno povezan z nastanitvijo ranjencev soškega bojišča, ker pa gre za pomemben detalj v celotnem dogajanju v tistem času in ker lahko potegnemo nekatere vzporednice z aktualnim dogajanjem, povezanim s pandemijo »korona virusa – covid 19«, želimo ob koncu izpostaviti še nekatere zapise iz župnijske kronike na to temo.

To je bil čas velikega pomanjkanja, draginje in občasno tudi zapovedane oddaje živil. Prvi zapis o pojavu bolezni je v župnijski kroniki z dne 10. oktobra 1918. Zapisano je, da se po vseh hišah v župniji širi »španska bolezen« in da so zaradi tega do 4. novembra zaprli krajevno šolo. ¹⁵⁰ V začetku novembra 1918 se bolezen še ni umirila, saj je župnik pisal o številnih primerih te bolezni tako v samem kraju kot po svetu. Glede diagnoze je zapisano, »da gre pri tej bolezni za neko obliko pljučnice«; veliko ljudi je zaradi nje zbolelo tudi v Mekinjah, vendar jih je do začetka novembra umrlo le pet. ¹⁵¹ Konec novembra je župnik zapisal, »da se španska gripa hitro širi, da so zboleli že v skoraj vseh hišah v vasi«, da pa jih je umrlo »primeroma malo«. ¹⁵² Iz drugih zapisov v kroniki je razvidno, da maše v župnijski cerkvi zaradi te bolezni v tistem času niso odpadle, spričo ustanovitve nove jugoslovanske države in konca vojne pa zasledimo celo nekaj slovesnosti in šolskih maš. ¹⁵³

Za konec morda še zanimivost o tem, kako so se ljudje pred sto leti držali ukrepov za omejevanje nalezljivih bolezni. Ko je 28. februarja 1919 zaradi »oslabelosti in izčrpanosti« umrl tedanji mekinjski župnik Franc Rihar, so zdravniki pri njem že pred

smrtjo diagnosticirali pegasti tifus. Ker je šlo za smrt zaradi nalezljive bolezni, je krajevni zdravnik dr. Julij Polec odredil stroge ukrepe in prepoved kropljenja na mrtvaškem odru, pa tudi pogreb bi moral potekati brez navzočnosti župljanov. Vendar so ti kljub temu izvedli »skrivno« kropljenje mrliča in tudi na pogrebu se je kljub prepovedi zbrala velika množica ljudi. ¹⁵⁴

Zaključek

V zadnjih dveh desetletjih, zlasti pa ob stoletnici začetka in konca prve svetovne vojne, je bilo izdanih precej študij, prispevkov in drugih del na temo prve svetovne vojne, ki se ne nanašajo zgolj na boje in prvo frontno črto, ampak tudi na različna področja posredne in neposredne povezave s to vojno. Sedaj se temu prikazu pridružuje še en krajevni drobec tega dogajanja, in sicer delovanje vojaške bolnišnice v Mekinjah in Kamniku. Njenega delovanja so se do okoli leta 2000 spominjali še nekateri najstarejši prebivalci kraja, ki so te dogodke doživljali kot otroci. V posebej lepem spominu so ohranili češke vojake, ki so jim iz vojaške kuhinje dali jesti mesni golaž in kruhove cmoke, t. i. »knedličke«. Brez zapisov v krajevnih župnijskih kronikah Kamnika in Mekinj bi sedaj to obdobje verjetno utonilo v pozabo. Ob koncu vojne je tudi na tem območju nastopila španska gripa, ki pa večjega števila smrtnih žrtev ni povzročila.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

AUM – Arhiv uršulink Mekinje (hrani uršulinski samostan Ljubljana)
Šolski arhiv osnovne in meščanske šole

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŠAL V, fasc. 311, Vojaške zadeve 1917–1921: ovoj Orožniška poročila, Mekinje, »*Verzeichnis der auf dem Militärfriedhof zu Mekinje (Münkendorf) bei Kamnik begrabenen Soldaten aus Ungarn. Pfarramt Mekinje, 5. 2. 1921.*«

ÖSTA/KA – Österreichisches Staatsarchiv / Kriegsarchiv
Militärkommando Graz (MA Graz), Nr. 134272/16, »*Übersicht aller in 5. Armeebereiche befindlichen stabilen Militär-Sanitätsanstalten, Anstalten der freiwilliger Sanitätspflegen und zu militärischen Belagen herangezogenen Zivilanstalten mit enden April 1916.*«

¹⁴⁸ *Slovenec*, 16. 11. 1922, št. 253, str. 3, »Zapuščeno vojaško pokopališče«.

¹⁴⁹ V obdobju 1918–1920 naj bi po vsem svetu zbolelo 500 milijonov ljudi in jih po zadnjih ocenah umrlo med 50 in 100 milijoni. Drugi val pandemije gripe je med septembrom in decembrom 1918 prizadel tudi prebivalstvo v slovenskih deželah. Delež učencev v ljubljanskih šolah, ki so manjkali pri pouku, je bil v posameznih šolah različen, in sicer v razponu 16–75 % vseh šolarjev. Edini javnozdravstveni ukrep na Kranjskem med epidemijo je bilo enomesečno zaprtje vseh šol najprej v Ljubljani, nato pa še v najbolj prizadetih okrajih na Dolenjskem (gl. Keber, Epidemija v šolskih klopeh, str. 67).

¹⁵⁰ ŽUM, *Spominska knjiga fare Mekinjske*, str. 187.

¹⁵¹ Prav tam, str. 188.

¹⁵² Prav tam, str. 189.

¹⁵³ Prav tam.

¹⁵⁴ Prav tam, str. 190–194.

ŽUM – Župnijski urad Mekinje
Spominska knjiga fare Mekijske, 1893–1924

ČASOPISI

Domoljub, 1916.
Slovenec, 1916, 1917, 1922.

LITERATURA

Hančič, Damjan: Mekinje v času in prostoru. *Od doma do šole, zbornik ob 100 letnici Društvenega doma (1911–2011) in šolske stavbe (1912–2012) v Mekinjah* (ur. Jana Svetec in Andreja Humar Gruden). Kamnik, Mekinje: Osnovna šola Frana Albrehta, Krajevna skupnost Mekinje, 2012, str. 8–16.

Hančič, Damjan: Uršulinski samostan v Mekinjah do leta 1941. *Tristo let ljubljanskih uršulink* (ur. Marija Jasna Kogoj). Ljubljana: Družina, 2002, str. 93–114.

Janša Zorn, Olga: Prispevek k zgodovini turizma v Kamniku. *Kamnik: 1229–1979: zbornik razprav s simpozija ob 750-letnici mesta* (ur. Jože Žontar et al.). Kamnik, Ljubljana: Kulturna skupnost, Sekcija za krajevno zgodovino Zgodovinskega društva za Slovenijo, 1985, str. 111–119.

Keber, Katarina: Epidemija v šolskih klopih. Primer španske gripe leta 1918 v osrednjeslovenskem prostoru. *Kronika* 65, 2017, št. 1, str. 67–76.

Mrkun, Anton: *Homec* (faksimilirana izdaja). Ljubljana: Kulturno društvo Jože Gostič (Homec), 1995.

Navinšek, Slavica: Ivan Lavrenčič in njegov čas (1857–1930). *Kamniški zbornik*, 15, 2000, str. 37–44.

Pešak Mikec, Barbara: Krvava justica. *V zaledju soške fronte* (ur. Judita Šega). Koper: Pokrajinski arhiv; v Novi Gorici: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Zgodovinski arhiv; Jesenice: Gornjesavski muzej; [Tolmin]: Tolminski muzej, 2015, str. 23–24.

Rifel, Vilko, Kumer, Marko in Urankar, Anja: *Na sodu smodnika*. Kamnik: Medobčinski muzej Kamnik, 2017.

Simić, Marko: *Po sledeh Soške fronte*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1996.

Slovenski biografski leksikon (ur. Alfonz Gspan et al.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1960.

Šega, Judita: Iz ognjenega pekla v zavetje bolnišnic. *V zaledju soške fronte* (ur. Judita Šega). Koper: Pokrajinski arhiv; v Novi Gorici: Pokrajinski arhiv; Ljubljana: Zgodovinski arhiv; Jesenice: Gornjesavski muzej; [Tolmin]: Tolminski muzej, 2015, str. 36–39.

Šimac, Miha in Keber, Katarina: »*Patriae ac humanitati*«. *Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2011.

Šimac, Miha: Oris vpliva prve svetovne vojne na pastoralno delo duhovnikov. *Prva svetovna vojna in cerkev na Slovenskem* (ur. Bogdan Kolar). Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkev, 2015 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 37), str. 108–153.

Šimac, Miha: Ti vsem šepete isti molk: vojaški grobovi v Rušah in okolici. *Prelomna obdobja* (ur. Vili Rezman). Ruše: Lira – Društvo za razvoj, 2019, str. 70–85.

Šimac, Miha: *Vojaški duhovniki iz slovenskih dežel pod habsburškim žezlom*. Ljubljana: Teološka fakulteta, Inštitut za zgodovino Cerkev, 2014 (*Acta Ecclesiastica Sloveniae*, 36).

Torkar, Zora: Prva svetovna vojna v župnijskih kronikah Komende in Kamnika. *Občina Komenda. Življenje od kamene dobe do danes* (ur. Marko Žerovnik). Komenda: Občina, 2002, str. 73–78.

SPLETNI VIRI

Kamniška smodnišnica – ujeto v objektiv:
<https://falajfl.si/kraji-turizem-potovanje/kamniška-smodnišnica-ujeto-v-objektiv/>

Kofol, Karla: Skrb za ranjene in bolne. Človek in vojna, spletna muzejska razstava, Tolminski muzej, 6. junij 2015–30. maj 2016:
<http://www.tol-muzej.si/clovek&vojna/si/09>

S U M M A R Y

Military hospital in Kamnik and Mekinje during the First World War

During the First World War, a military hospital was set up in Mekinje near Kamnik to treat wounded Austro-Hungarian soldiers from the Isonzo Front. The wounded soldiers were accommodated in the local Community Centre, the house on the corner below the monastery, the succursal school, the sexton's house, and the then Prašnikar *Kurhaus* (health spa). The main part of the hospital operated in the monastery, which the Ursulines from Ljubljana bought, renovated, and settled in 1902/1903. Because the building, which had served as a private primary and secondary school for girls for a decade, provided the hospital with most rooms, the lessons were significantly curtailed and divided into two shifts. For a while, some of the wounded were also accommodated in four buildings in Kamnik: three buildings in the town centre (the national reading club, the Kamnik Cultural House, and the Stare House) and

on the premises of the temporarily vacated Kamnik Gunpowder Factory.

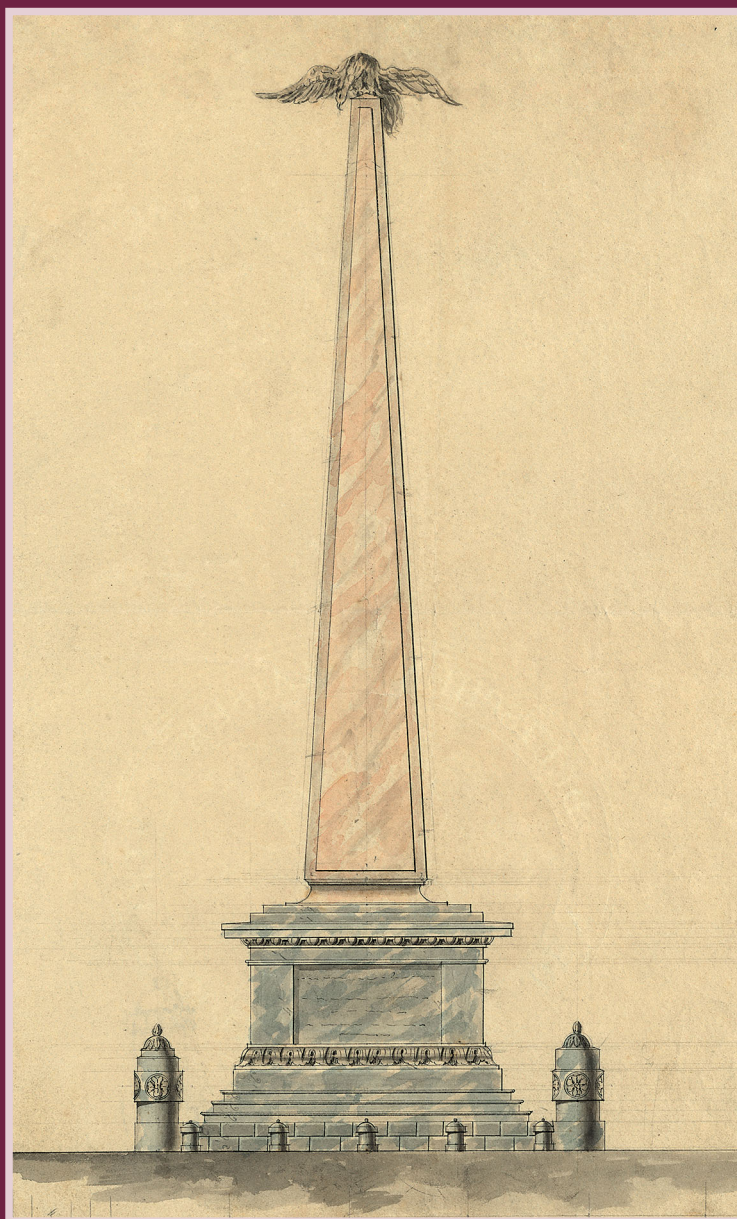
Drawing on records from the local parish chronicles of Kamnik and Mekinje, and several other archival documents, the article also presents contagious diseases that the wounded soldiers contracted while receiving treatment for combat wounds and injuries. In addition to shotgun wounds sustained on the front, the recovering soldiers suffered from numerous contagious diseases that were a consequence of inadequate and poor diet, poor hygiene, or excessive concentration of people in one place. The majority of disease-related deaths among the soldiers were due to malaria or fatigue, cholera, typhus, and various fevers.

In 1915, a special military cemetery was established in Mekinje to bury the dead. The cemetery stood in the same location where soldiers of different nationalities were buried about a hundred years before that, during the time of the Napoleonic

Wars. Situated on the long-distance road connecting Kamnik and Godič and holding the bodies of 109 Austro-Hungarian soldiers, the cemetery is still preserved today and the memory of the buried troops is still kept alive by the marble memorial plaque and the concrete cross.

The military hospital was moved from the town in December 1917, following the breakthrough on the Isonzo Front and the advance towards the Piave River at the end of October. Altogether, several thousands of wounded soldiers were housed in Mekinje and Kamnik during the operation of the hospital, in addition to which the local facilities accommodated medical doctors, sanitation personnel, and military support units.

Less than a year after the hospital was moved, the Spanish flu broke out in the area at the end of 1918, which made its way into nearly every house without claiming many lives.

ISSN 0023-4923 (tiskana izdaja)
ISSN 2670-6865 (spletna izdaja)